

Пєфтіць О. С.

ПРОБЛЕМА СКІФСЬКОГО ПРОТЕКТОРАТУ НАД ОЛЬВІЄЮ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті подано історіографічний огляд проблеми скіфського протекторату над Ольвією в V ст. до н. е. Виокремлюються питання, на які дослідники мають різні погляди, і намічаються шляхи можливого вирішення означеної проблеми.

Як відомо, із середини VII ст. до н. е. починається грецька колонізація Північного Причорномор'я. Греки за досить короткий час заселили обширну територію (наприклад, заснували архайні поселення навколо Ольвії) та встановили контакти з лісостеповим землеробським населенням території сучасної України. Але вже з VII ст. до н. е. в північнопричорноморські степи почали проникати й скіфи [1]. На початковому етапі взаємовідносини греків з оточуючими кочовими племенами, в тому числі й скіфами, були мирними, про що, зокрема, свідчить відсутність захисних споруд на багатьох сільських поселеннях. Але на зламі першої та другої чвертей V ст. до н. е. на сільських поселеннях Нижнього Побужжя і Нижнього Подністров'я життя припиняється [2]. Дослідники пояснюють даний факт різними причинами. Однією з точок зору є та, що в цей час над означеними регіонами, в тому числі й над Ольвією, було встановлено скіфський протекторат. У сучасній історіографії сформувалося два протилежних погляди на цю проблему.

Теорію про встановлення скіфського протекторату над Ольвією розробив Ю. Г. Виноградов, хоча припущення про можливість цієї події зустрічаються уже в роботах його попередників (С. А. Цибульський, Е. Р. Штерн, А. Г. Сальни-

ков, П. Й. Каришковський). По-перше, він звернув увагу на ольвійські монети з легендою ЕМІ-НАКО та зображенням Геракла, який натягує тетиву (за Геродотом, Геракл був засновником династії скіфських царів). По-друге, Ю. Г. Виноградов досить детально розглянув розповідь Геродота про скіфського царя Скіла. Автор привертає увагу до факту, що Скіл приходив під стіни Ольвії з усім своїм військом, яке до того ж розташовувалося безпосередньо під стінами, тобто в незахищеному передмісті Ольвії. Саме досить ретельно переглянувши цю розповідь Геродота, Ю. Г. Виноградов дійшов висновку, що Ольвія перебувала в цей час під протекторатом Скіфського царства (до того ж більш економічним, ніж політичним). І сталося це, найімовірніше, ще за часів батька Скіла Аріапіфа, а можливо, навіть за часів його прашура Аргота. На думку Ю. Г. Виноградова, ще на зламі VI—V ст. до н. е. за цілою низкою джерел простежується політична дестабілізація в Північно- й Західнопонтійському регіоні, що була пов'язана зі зміною зовнішньополітичного курсу Скіфського царства, початок якої припадає на час безпосередньо після перемоги скіфів над Дарієм. Після укладення близько 480 року до н. е. мирної угоди між фракійцями й скіфами останні встановили

над Ніконієм та Ольвією свій протекторат, що відбувся через грецьких ставлеників (епітроп Тімн при Аріапіфі) чи варварських намісників (Аріх при Скілі, Емінак при Октамасаді?). Ще в ході захисту від скіфських наскоків в Ольвії, ймовірно, було встановлено тиранію. І тепер, з точки зору Ю. Г. Виноградова, деякі тирані могли бути ставлениками скіфських царів. За свідомством Геродота, скіфи виступили проти Скіла й поставили на його місце брата Скіла Октамасада. Скіл після цього тікає до Фракії й навіть не намагається сховатися за міцними стінами Ольвії, яка стала для нього другим домом, бо, на думку Ю. Г. Виноградова, в поліса вже був головний господар — Скіфське царство, з новим правителем якого йому не варто було конфліктувати [3]. Концепцію Ю. Г. Виноградова підтримують П. Й. Каришковський, С. Б. Охотніков, В. М. Зубар, І. В. Бруяко [4].

До речі, подібну концепцію висуває й К. К. Марченко. Він поділяє точку зору про те, що припинення життя на сільських поселеннях ольвійської хори слід пов'язувати з різким загостренням військово-політичної ситуації в Північному Причорномор'ї. Але при цьому автор вважає, що мова повинна йти не стільки про прямі наслідки перемоги скіфів над Дарієм та цілеспрямовану політику Скіфського царства, скільки, очевидно, про просування в степовий коридор Північного Причорномор'я нових кочових орд скіфів. Йшло поступове наростання тиску кочовиків на землеробські осередки. Можливо, відбувалися якісь міжусобні сутички між кочовиками, що й призвело до зростання їхньої агресивності. З цього моменту негативні явища простежуються практично в усіх суміжних зі степом районах Понту та Лісостепу. Лісостепові племена Дніпровського Лівобережжя (на відміну від правобережних) та міста Боспору змогли протистояти натиску скіфських кочових орд. Інша ситуація склалася в Північно-Західному Причорномор'ї, де грецькі опорні пункти були ізольованими один від одного. Таким чином, вони потрапили тією чи іншою мірою в залежність від номадів. Відсутність слідів руйнування на сільських поселеннях Нижнього Побужжя та Нижнього Подністров'я свідчить, на думку К. К. Марченка, про відсутність сильного одноразового удару кочових орд, бо населення цих поселень могло в більш-менш спокійній обстановці покидати обжиті місця та забирати із собою весь цінний скарб [5].

Раніше К. К. Марченко висловив думку, що погіршення відносин між скіфами і греками пов'язано з намаганнями скіфів поставити під свій контроль торгівлю сільськогосподарськими продуктами в Північно-Західному Причорно-

мор'ї [6]. До того ж В. Ю. Мурзіп також відмічає перебазування центру Скіфії в північнопричорноморські степи після передньоазійських походів наприкінці VI — на початку V ст. до н. е. і як одну з причин цього вказує наявність торгівлі між Ольвією та лісостеповими племенами [7]. Але вже згодом К. К. Марченко відмовляється від цієї точки зору, яка б констатувала цілеспрямованість політики скіфів щодо греків, через те що поступове об'єднання перших починається лише з другої половини V ст. до н. е. Отже, не можна говорити про єдине Скіфське царство і тим більше про його цілеспрямовану політику відносно греків на зламі першої — другої чвертей V ст. до н. е. Грецькі міста Північно-Західного Причорномор'я могли підпасти під залежність однієї якоїсь скіфської орди. І К. К. Марченко навіть припускає, що це могли бути й не царські скіфи Геродота, а скіфське об'єднання Північно-Західного Причорномор'я, царями якого й були Аріапіф, Скіл та Октамасад. Доказом цього є той факт, що монети скіфських царів ольвійської чеканки були поширені лише в цій частині Понту. Автор вважає, що з другої половини V ст. до н. е. стара скіфська аристократія була розбита чи підкорена і з цього часу досвід взаємодії греків і варварів у цьому регіоні було втрачено [8].

Прибічники теорії скіфського протекторату над Ольвією доказом її вірності вважають також те, що в цей час скіфські поховання максимально наблизилися до північних кордонів Ольвійської держави, ніби «тісно обступили її». Простежується певна перерва з першої третини V ст. до н. е. до його кінця у функціонуванні сільських некрополів ольвійської округи і трансформація поховальних споруд; в некрополях Ольвії й Березані знайдені вбиті скіфською зброєю. У V ст. до н. е. простежується відносне збільшення негрецьких імен у просопографії Ольвії, а також зникнення зі складу ліпної кераміки з початку V ст. до н. е. її фракійського й лісостепового компонентів [9]. До того ж у V ст. до н. е. в Ольвії були побудовані захисні мури.

Всі ці факти противники вказаної вище теорії (С. Д. Крижицький, В. О. Анохін та ін.) трактують по-іншому. Наприклад, вони вказують на те, що скіфські поховання, які «тісно обступили північний кордон Ольвії», розташовані в районі с. Ковалівка, що стоїть на 50 км північніше від м. Миколаєва, тобто можливого північного кордону Ольвійської держави. Крім того, значна частина цих поховань датується IV, а не V ст. до н. е. А в тому випадку, коли б скіфські поховання дійсно «тісно обступили» північні кордони Ольвії, це свідчило б не про загострення відносин, а швидше про мирні стосунки [10].

Не вважають вони доказами й збільшення кількості негреських імен у розглядуваній час та зникнення зі складу мешканців Ольвії фракійців. А що стосується ольвійських монет з ім'ям Емінака та зображенням Геракла, який натягує тетиву, то противники протекторату вважають, що це зображення ніякого відношення до легенди про походження скіфів не має, і підстави для того, щоб вважати ім'я Емінака скіфським, відсутні, бо воно зустрічається і в Малій Азії [11].

С. Д. Крижицький взагалі ставить під сумнів існування захисних мурів в Ольвії у V ст. до н. е. [12]. Він та В. М. Отрешко вважають, що припинення життя на сільських поселеннях Ольвійської округи пов'язано передусім з реорганізацією сільського господарства греків Нижнього Побужжя в бік концентрації й упорядкування: в Ольвії зосередилося населення, в околицях Ольвії — земельний фонд, що цим населенням оброблявся. Крім того, зосередження грецького населення в одному населеному пункті повинно було привести до консолідації їх суспільства й тим самим до посилення Ольвійського поліса [13].

С Б. Буйських зазначає, що встановлення над Ольвією протекторату Скіфського царства археологічно не підтверджується, бо немає слідів можливого захоплення сільських поселень її округи кочовиками. Зникнення ж цих поселень він пов'язує з тим, що вони не мали стратегічного значення, й тому, як тільки склалися необхідні умови для міського будівництва, населення залишило сільську округу й сконцентрувалося в районі Ольвії, розпочавши інтенсивні роботи з перебудови міста [14].

Таким чином, проблема так званого «скіфського протекторату» над Ольвією залишається

невирішеною через нестачу надійних джерел та інформації, хоча дослідники і присвятили її вирішенню багато уваги. Концепцію його існування детально розробили Ю. Г. Виноградов та К. К. Марченко, але не всі дослідники з ними погоджуються. Це пов'язано із неоднозначним трактуванням наведених фактів. Значною проблемою є нестача писемних джерел з цього питання та певна туманність у розповіді Геродота про Скіла. Виокремлюється ціла низка питань з цієї проблеми, які потребують більш детального вивчення. Такі, наприклад, як проблема Емінака та причини згорання великої хори Ольвії тощо. До того ж постає необхідність використання не лише археологічних матеріалів, а й теоретичних розробок та етнографічних паралелей. Для вирішення проблеми «скіфського протекторату» необхідно залучити порівняльні матеріали з інших територій та близьких за стадіальним рівнем розвитку суспільств (наприклад, взаємовідносини Боспору з гунами). Крім того, в середині II ст. до н. е. в Ольвії чеканилися монети пізньоскіфського царя Скілура, а в I ст. н. е. — монети сарматських царів Фарзоя й Інісмея [15]. Це дає можливість припустити існування варварського протекторату в ті часи і зробити висновок про перетворення подібної моделі греко-варварських стосунків у традиційний напрямок ольвійської політики. Аналіз характеру стосунків між греками і варварами на різних етапах розвитку Ольвійського поліса є складовою частиною глобальної проблеми взаємовідносин між кочовиками й осілими суспільствами, що надає широкі можливості для застосування паралелей при вирішенні проблеми скіфського протекторату над Ольвією в V ст. до н. е. Але це справа майбутнього.

1. Мурзин В. Ю. Об одном из аспектов возникновения Северо-причерноморской Скифии // Проблемы исследования Ольвии: Тезисы докладов и сообщений семинара. — Парутино, 1985, — С. 90.
2. Марченко К. К. К вопросу о протекторате скифов в Северо-Западном Причерноморье V в. до н. э. // Петербургский археологический вестник. — 1993. — № 7. — С. 43.
3. Виноградов Ю. Г. Перстень царя Скила. Политическая и династийная история скифов первой половины V в. до н. э. // Советская археология. — 1980. — № 3. — С. 107—108. *Його ж.* Политическая история Ольвии в V в. до н. э. // Проблемы исследования Ольвии: Тезисы докладов и сообщений семинара. — Парутино, 1985. — С. 13—14. *Його ж.* Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э.: Историко-эпиграфическое исследование. — М: Наука, 1989. — С. 90—109.
4. Карышковский П. О. Монеты скифского царя Скила // Киммерийцы и скифы: Тез. докл. Вессоюз. семинара, посвящ. памяти А. И. Тереножкина. — Кировоград, 1987. — Ч. 1. — С. 68; Охотников С. Б. Нижнее Поднестровье в VI—V вв. до н. э. — К.: Наук, думка, 1990. — С. 69—70; Зубарь В. М. Ольвия, сарматы и Рим во второй половине I в. // Вестник древней истории. — 1994. — № 3. — С. 219. *Його ж.* Ольвия и Скилур // Российская археология. — 1996. — № 4. — С. 49; Бруско И. В. Очерки экономической истории населения Северо-Западного Причерноморья в 7—3 вв. до Р. Х. — Волжск, 1999. — С. 15—16.
5. Марченко К. К. К вопросу о протекторате скифов в Северо-Западном Причерноморье V в. до н. э. // Петербургский археологический вестник. — 1993. — № 7. — С. 43—44.
6. Марченко К. К. Модель греческой колонизации // Вестник древней истории. — 1980. — № 1. — С. 142—143.
7. Мурзин В. Ю. Об одном из аспектов возникновения Северо-причерноморской Скифии // Проблемы исследования Ольвии: Тезисы докладов и сообщений семинара. — Парутино, 1985, — С. 90—91.
8. Марченко К. К. К вопросу о протекторате скифов в Северо-Западном Причерноморье V в. до н. э. // Петербургский археологический вестник. — 1993. — № 7. — С. 44—47.
9. Крижицький С. Д. Ольвія і скіфи у V ст. до н. е. До питання про скіфський «протекторат» // Археологія. — 2001. — № 2. — С. 22.
10. Там само. — С. 23.
11. Там само. — С. 25, 29—31.
12. Там само. — С. 27, 28.
13. Крижицький С. Д., Отрешко В. М. К проблеме формирования

- ния Ольвийского полиса // Ольвия и ее округа.—К.: Наук. думка, 1986. — С. 14, 15. I
14. Буйских С. Б. Некоторые вопросы пространственно-структурного развития ольвийской хоры (VI — II вв. до н. э.) // Ольвия и ее округа. — К.: Наук. думка, 1986. — С. 21.
15. Зубарь В. М. Ольвия, сарматы и Рим во второй половине в. // Вестник древней истории. — 1994. — № 3. — С. 218—222. Його ж. Ольвия и Скилур // Российская археология. — 1996. — № 4. — С. 44—50.

O. S. Peftits

THE PROBLEM OF THE SCYTHIAN PROTECTORATE OVER OLBIA IN MODERN HISTORIOGRAPHY

Two main viewpoints on the problem of existing of the Scythian protectorate over Olbia during the V century BC are considered in the paper. On the ground of coins with the legend EMINAKO, Herodotus' story about the Scythian tsar Skil, cessation of life of the rural settlements of the Olbian chora and other numerous data, Yu. G. Vinogradov and K. K. Marchenko worked out the theory of its existing. The opponents of this viewpoint interpret all the material differently. Thus, they cast doubt on the theory about the Scythian protectorate over Olbia.